

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КАТЕГОРІЯ

Особливості й тенденції розвитку сучасної цивілізації об'єктивно обумовлюють зростання значення явища відповідальності на рівні як окремої особистості та її життєдіяльності, так і взаємодії людей, груп та суспільства в цілому. Виникають об'єктивні вимоги для зростання міри відповідальності різних суб'єктів, що, в свою чергу, виступає необхідними умовами соціального, державно-правового та духовного напрямків функціонування та розвитку суспільства. Відповідно, спектр відповідальності сучасної особистості виявляється надзвичайно широким.

Така масштабність і залученість явища відповідальності до численних сфер життя особистості і функціонування суспільства відобразилась у поширеності поняття відповідальності серед багатьох наук. Так, проблема відповідальності вивчається багатьма суспільними науками: філософією, психологією, педагогікою, етикою, політологією, юриспруденцією тощо. При цьому найбільш фундаментально це поняття як категорія обґрунтовано у *філософському та юридичному дискурсах*.

Теоретичний аналіз численних літературних джерел показав, що існує специфіка феномену відповідальності, яка полягає в тому, що в підходах до його визначення, зокрема у психологічній науці, подекуди можуть стикатися дисонуючі компоненти: це і обов'язок, і санкції за його невиконання; це і узяті зобов'язання, що пов'язано з готовністю особистості не лише брати його на себе, а і виконувати його. Відповідальність визначають то як зовнішній, то як внутрішній контроль особистості, її поведінки, які часто пов'язують із почуттям провини; то як екзистенціальну категорію, пов'язану з необхідністю відповідати за свій життєвий вибір (розуміння потреб, бажань, усвідомлення і переживання почуттів).

Для категорійного обґрунтування поняття відповідальності варто звернутися до філософських концепцій, оскільки філософські категорії виступають призмою, крізь яку людина сприймає навколишній світ. Великої уваги й значущості відповідальності як одній з найвищих цінностей надавали М.М.Бахтін, В.Віндельбанд, М. Гайдеггер, Г.Гегель, Г.Герц, Г.Йонас, Ф.Камю, І.Кант, Ф.Ніцше, Ж.-Ж.Руссо, Ж.П. Сартр, С.Франк, В.Франкл, Л.Фейєрбах, Е.Фромм, А.Шопенгауер та ін. Загалом, *відповідальність* – це філософсько-психологічне поняття, що відображає об'єктивний, історично-конкретний характер взаємин між особистістю, колективом і суспільством з погляду свідомого здійснення пропонованих до них взаємних вимог.

У значній кількості психологічних робіт проблема відповідальності розглядається через співвідношення таких філософських категорій як свобода і необхідність, вибір, цінності. Серед напрямків дослідження відповідальності у контексті життєдіяльності особистості ряд вчених виділяє *екзистенційний*

підхід. Значна кількість науковців звертається до проблеми відповідальності саме в такому ракурсі (К.А.Абульханова-Славська, М.М. Бахтін, А.В. Брушлинський, Р. Косолапов, Д.А.Леонтьєв, В. Марков, А.І.Ореховський, А.Ф. Плахотний, Э.И. Рудковський, Г.Л. Тульчинський та ін). В такому розумінні, **відповідальність** визначають як самостійне, добровільне здійснення необхідності у межах і формах, що визначаються суб'єктом; усвідомлення людиною своєї здатності виступати причиною змін (чи протидією змінам) в оточуючому світі і власному житті, а також свідомо управляти цією здібністю. Свобода і відповідальність взаємоопосередковані: при внутрішній несвободі не може бути повноцінної особистісної відповідальності і навпаки. Більш того, у своїй розвинутій формі свобода і відповідальність нерозривні, виступають як єдиний механізм саморегулюємої довільної осмисленої активності, властивій зрілій особистості, на відміну від незрілої. Д.А.Леонтьєв відносить відповідальність до найбільш складних психологічних феноменів, екзистенціонального рівня розгляду особистості.

Безпрецедентна складність феномену відповідальності дає підстави деяким авторам відносити її не просто до особистісних властивостей чи рис характеру, а до особливих форм існування людини, які стають центральними та стрижневими у життєдіяльності особистості (С.Л. Рубінштейн, К.А. Абульханова-Славська, Л.И. Анциферова, Д.А. Леонтьєв, Л.І.Дементій та ін.). Проблема відповідальності в роботах зазначених науковців цього напрямку розглядається не лише у співвідношенні з поняттями свободи, а і включена в загальну проблему знань про людину—проблему детермінації поведінки людини, що визначає зв'язок відповідальності з такими концептуально важливими категоріями, як вибір, цінності, особистісна зрілість, саморегуляція, активність, суб'єкт. Проблема відповідальності стала стрижневою і для психотерапії. Часто вона трактується як здатність особистості усвідомлювати свої почуття, потреби й реалізовувати їх та відчувати власне авторство в цьому (за Ж.П. Сартром). Проблемі відповідальності особистості значну увагу приділяли в своїх роботах представники гуманістичної психології, основна модель якої говорить, що відповідальна людина має змогу вільно вибирати з усіх наявних можливостей, а мета цього психологічного напрямку допомогти людям зрозуміти самих себе і бути вільними у своїх виборах через власну ж відповідальність (К.Роджерс, А. Маслоу, Р.Мей, І.Ялом та ін.) В гештальттерапії відповідальність є головним атрибутом ідеальної моделі розвитку людини – аутентичної особистості, яка усвідомлено обирає свій життєвий шлях, здійснює власну життєву орієнтацію, відповідає за свій внутрішній світ, тобто розуміє почуття і потреби і діє відповідно до них. Така людина не потрапляє у залежність від інших і не приймає відповідальності за них. Якщо ж в прийнятті рішень люди керуються лише правилами та інструкціями, залежать від переконання «я не зможу», тоді відповідальність за своє життя і те, що в ньому відбувається, перекладається на інших, що пригнічує усвідомлення власних почуттів, необхідне людині для глибинного переживання власного життя.

Поняття відповідальності розглядається також і в *релігійному аспекті* як поняття, що означає ціннісну орієнтацію, що ставить людину як члена

суспільства перед обов'язком, що вимагає від суспільства й від індивіда ретроспектив і перспектив, оцінки їхнього виконання. Відповідальність виступає як важливий принцип регуляції поведінки людини, а також моральні підстави для зобов'язання провини й покарання. Релігійне розуміння відповідальності включено в геоцентричну систему моралі, містифікує невіддільний соціальному контролю стихійний процес суспільного розвитку. Найвищою інстанцією, стосовно якої людина повинна усвідомлювати свою відповідальність у релігійній моралі є понадприродні сили (доля, божество). Релігія нерідко деформує міру відповідальності людини, коли нерідко й мнимі провини здатні породжувати у віруючих гіпертрофований комплекс провини, а важливі суспільно значущі рішення можуть прийматися ними шаблонно.

Таким чином, у різних наукових галузях різними мислителями **відповідальність** розуміється як свобода вибору, волі та засобів існування або як дотримання категоричного імператива, як спосіб реалізації життєвої позиції або як спосіб самореалізації особистістю своєї сутності. Як би не тлумачилася проблема відповідальності різними авторами й у різні часи, відповідальність потрібно розглядати як одну із форм контролю активності особистості або групи в оточуючій її соціальній дійсності з критерієм виконання-референції тих чи інших нормативів-принципів, що здійснюється за допомогою диференціальних форм. Виходячи з цього, найбільш імовірно віднести відповідальність до явища, що поєднує об'єктивні і суб'єктивні сторони. При цьому існують екстероматриці контролю, які забезпечують покладені на суб'єкта обов'язки, відповідальність за результати тієї чи іншої діяльності, або ж інтроформи контролю за його діяльністю, наприклад, почуття відповідальності, обов'язку, совісті і т.д. Відповідальність суб'єкта перед соціумом, іншими індивідами характеризується усвідомленим дотриманням ним самим етичних принципів, моральних поглядів, що виражають соціальні мультинеобхідності. Форми відповідальності як психоодиниці суб'єкта, як риса його характеру в кореляті зі стабільно-вольовими механізмами формуються в процесі інтердіяльності індивідів, у результаті трансінтеоріації соціоорієнтацій, соціонорм, соціоправил, соціоцінностей.